

ОСНОВНІ ТИПИ ПРАВОРОЗУМІННЯ

Луцький Р.П.

кандидат юридичних наук, доцент
Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького

Актуальною проблемою в галузі юриспруденції є визначення теоретико-правових засад функціонування поняття праворозуміння. Це питання потребує подальшого розвитку і вдосконалення. Дана проблема відіграє значну роль і викликає великий інтерес в сучасному суспільстві.

Ключові слова: праворозуміння, суспільство, держава, позитивне право, природне право.

Актуальной проблемой в отрасли юриспруденции является определение теоретико-правовых принципов деятельности понятия правопонимания. Этот вопрос нуждается в последующем развитии и совершенствовании. Данная проблема играет значительную роль и вызывает большой интерес в современном обществе.

Ключевые слова: правопонимание, общество, государство, позитивное право, естественное право.

The actuality of the problem in the sphere of jurisprudence is determination teoretiko-legal principles functioning of concept is a right for understanding. This question needs subsequent development and perfection. This problem plays a considerable role and causes large interest in modern society.

Keywords: society, state, positive right, absolute law.

Підходи до розуміння права, його сутності та призначення завжди викликали безліч суперечок і розбіжностей. Актуальність проблеми праворозуміння обумовлена не тільки теоретичною, але й практичною важливістю, оскільки сприйняття юристом того чи іншого типу праворозуміння робить вирішальний вплив на його методологічну, світоглядну та ціннісно-орієнтаційну позицію. Особливо очевидно цей вплив проявляється у юристів-практиків, які здійснюють свою професійну діяльність в сфері законотворчості та правозастосування.

Методологічною основою статті стали праці С.С. Алексєєва, В.Д. Бабкіна, В.А. Бачиніна, В.С. Журавського, М.В. Костицького, В.С. Нерсєсянца, Н.М. Оніщенко, О.Л. Копиленка, Н.М. Пархоменко, С.П. Рабінович, Л.Л. Фуллера, Р.О. Халфіна, Ю.С. Шемшущенка, які сприяють осмисленню поточних процесів в теорії права та мають важливе значення для подальшого їх дослідження.

Виходячи уже з тих фундаментальних основ, які вони заклали, вважаю за доцільне провадити власні дослідження визначеної проблематики.

Метою написання даної статті є визначення змісту та особливостей функціонування поняття праворозуміння через призму різних теоретико-правових концепцій та підходів, що визначають різну сутнісну основу цієї категорії. Саме останні визначають ті складові, які й характеризують внутрішню структуру поняття праворозуміння його сприйняття та реалізацію в суспільній дійсності.

Аналізуючи теоретичні засади тематики основних типів праворозуміння доцільно відзначити, що проблематика поняття права та праворозуміння тісно пов'язані, оскільки без розумової діяльності з дослідження походження права, його сутності, змісту та форми неможливо дати визначення поняття права, а отже, проаналізувати його буття у світі (дію та дієвість) серед інших регуляторів соціального

життя людей. «Термін «праворозуміння», — пише в зв'язку з цим А. Міцкевич, — охоплює не тільки саме поняття права і, тим більше, його визначення. Воно включає в себе низку інших загальнотеоретичних категорій та понять, які охоплюють всю систему правових явищ, а також філософських та соціологічних категорій, які відображають зв'язки права та інших соціальних явищ. Але все ж таки пошуки праворозуміння закономірно стосуються самого поняття права, як єдиного специфічного явища та його визначення» [7, с. 11-12].

У науковій літературі сучасності виділяють такі основні традиційні теорії праворозуміння, як: природно-правову, юридичного позитивізму та соціологічну [3, с. 72].

Існує і більш розгорнута класифікація типів праворозуміння: теорія природного права, історична школа права, теорія юридичного позитивізму, нормативістська теорія права, концепція юридичного функціоналізму, соціологічна школа права, реалістична школа права, теорія солідаризму в праві, психологічна теорія права, теорія інтегративної юриспруденції [6, с. 81].

Останнім часом на пострадянському просторі у зв'язку з ідеологічним плюралізмом з'явилися нові теорії праворозуміння, які, головним чином, базуються на різних філософських течіях, переважно ідеалістичного характеру. Йдеться, зокрема, про феноменологію, герменевтику, антропологію, синергетику, комунікативну теорію права тощо [10, с. 6].

На мою думку, при дослідженні даної проблематики слід акцентувати увагу на трьох основних «класичних» теоріях праворозуміння, про які йшлося вище — нормативістській (теорії позитивного права), природно-правовій та соціологічній концепції, а також на аналізі новітніх поглядів науковців на природу права (праворозуміння) з позицій окремих філософських вчень, а саме: феноменології, герменевтики, антропології, синергетики, теорії

комунікацій.

Постараємося детальніше проаналізувати сутність кожного із наведених вище теоретичних підходів щодо розуміння змісту, особливостей та природи права.

Право, згідно *нормативіського праворозуміння*, являє собою сукупність загальнообов'язкових правил поведінки, встановлених або санкціонованих державою і забезпечених у разі необхідності її примусом.

Родоначальником і творцем нормативістської школи права був австрійський юрист Ганс Кельзен (1881-1973). Його теоретичні погляди остаточно сформувався в період розпаду Австро-Угорської монархії. У той час Кельзен викладав у Віденському університеті і займався активною політичною діяльністю, виступаючи в ролі радника з юридичних питань першого республіканського уряду. За дорученням К. Реннера, глави кабінету міністрів, Кельзен очолив підготовку проекту Конституції 1920 року. Після приєднання Австрії до нацистської Німеччини вчений емігрував до США. Найвідоміша робота Кельзена називається «Чиста теорія права». Кельзен був переконаний, що юридична наука покликана займатися не соціальними передумовами або моральними підставами правостановлення, як доводили прихильники відповідних концепцій, а специфічно юридичним (нормативним) змістом права. Теорія нормативізму розвивалає тезу про те, що право слід пізнавати лише з самого права, і підкріплює його посилення на постулат, згідно з яким «належне» - це особлива сфера створювана людським розумом, яка незалежить від «сущого» (тобто природи і суспільства). Оскільки право являє систему правил належної поведінки, воно знаходиться у сфері «належного», а, отже, незалежить від сущого [1, с. 91]. Відмінна особливість нормативного розуміння Кельзена полягає в тому, що він виводить право не з волі держави, а з «основної норми», абстрактного містифікованого поняття, зміст якого зводиться до того, що «має вести себе так, як наказує конституція», тому що вона нібито виходить з основної норми. Тобто джерелом єдності правової системи Кельзен виступає правова норма, яка є уявним допущенням, що звужує нашу свідомість з метою обґрунтування всього державного правопорядку в цілому. Кельзен писав: «Ця норма є основна норма державного правопорядку. Вона не встановлена позитивним правовим актом, але як свідчить аналіз наших юридичних суджень - представляє собою допущення, необхідне в тому випадку, якщо розглянутий акт тлумачиться як акт створення конституції, а акти засновані на цій конституції, - як правові акти. Найважливіше завдання правознавства - виявити це припущення. У цьому припущенні знаходиться зміст дійсності правопорядку» [2, с. 79-80].

Таким чином, надається легітимність існуючого правопорядку, в тому числі і державі, оскільки, за Кельзеном, держава - це той же правопорядок, лише взятий під іншим кутом зору: держава є наслідок,

продовження права, яке виникає раніше ніж держава.

Особливо корисно в нормативізмі є те, що він звертає увагу на такі якості права, як нормативність, формальна визначеність, що сприяє вдосконаленню права як системи, його формалізації, необхідної для використання у праві, як однієї з важливих ознак. З ідеями нормативізму пов'язано поширення в сучасному світі інститутів конституційного контролю у вигляді спеціальних органів.

Підсумовуючи вищенаведений матеріал доцільно зауважити, що в цілому нормативізм домінує в практичному мисленні юристів. Ця концепція заклала основи теорії права, як суворо юридичної науки, що відрізняє її від філософії права та інших суміжних наук.

Концепції *природного права* досить різноманітні, але всіх їх об'єднує погляд на право не як на акт державної волі, що передбачає законний примус у разі непокори, а як втілення справедливості і розуму. Поява природно-правових теорій пов'язано з розкладанням феодальних відносин і розвитком капіталістичного способу виробництва. Основоположником концепції природного права вважається Г. Гроцій, у вченні якого можна простежити сильне піднесення природного права. Гроцій поділяє право на природне і волевстановлююче, але при цьому волевстановлююче право зумовлено правом природним. Вихідним положенням концепції Г. Гроція є положення про природний стан в якому спочатку знаходяться люди і який характеризується як «стан війни або миру». У цьому стані діє лише природне право, тобто «припис здорового розуму, яким ту чи іншу дію, залежно від його відповідності чи суперечності самій розумній природі, визнається або морально ганебною, або морально необхідною; а отже, така дія чи заборона являється наказом самого Бога, творця природи» [5, с. 19-20].

Прихильником природної концепції був також Т. Гоббс. У своїй теорії він також виходить з посилення про природний стан прав людини і про суспільний договір, який породило позитивне право. Основу природного стану за Т. Гоббсом, становить природня рівність людей по відношенню до фізичних і розумових здібностей. З рівності здібностей витікає рівність надій на досягнення цілей. Тому якщо у двох людей є одна мета, яку вони можуть досягти тільки окремо, вони стають ворогами. Таким чином, рівність породжує взаємну недовіру, наслідком якого є війна. «Звідси видно, - пише мислитель - що поки люди живуть без загальної влади, що тримає всіх їх у страху, вони знаходяться в тому стані, який називається війною всіх проти всіх» [4, с. 216]. У стані війни всіх проти всіх індивід має право на все, «навіть на життя іншої людини». Щоб запобігти стан «війни всіх проти всіх», люди укладають суспільний договір і таким чином створюють державу, що виступає гарантом миру і реалізації природних законів.

Отже, природно-правова теорія, спираючись на класичні вчення XVII-XVIII ст., визнає існування

поряд з позитивним правом ідеального порядку відносин між людьми. Цей вищий нормативний порядок і називають природним правом. Згідно з такими поглядами закони держави є дійсними та легітимними лише у тому випадку, якщо вони відповідають ідеальному праву.

Під кінець XIX століття почала формуватися соціологічна юриспруденція, коли соціологія вже самостійно оформилась, як окрема галузь знань. *Соціологічні теорії права* виникали двома напрямками: з одного боку, шляхом створення правових концепцій в межах загальної соціології, а з іншого - в результаті застосування соціологічних понять і методів у галузі юридичних наук. Її представники намагалися відмовитися від ціннісного підходу до права, уникати моральних оцінок, приймати право таким, яке воно є. Однак на відміну від юридичного позитивізму, що надає першорядного значення нормі права, соціологічна концепція акцентує увагу на практиці, тобто реальній дії права. Предтечею соціологічної теорії стала «школа вільного права», представниками цієї школи були Є. Ерліх у Німеччині, С.А. Муромцев в Росії. Вони виступали за живе право народу, що ґрунтується не на законі, а на правосвідомості суддів.

Можна зауважити, що соціологічна школа охоплювала поняттям «право» поряд з законом ще й наступні компоненти: це 1) судові або адміністративні рішення; 2) юридичні факти; 3) право різних об'єднань (спілок). Сильна сторона соціологічної школи - це орієнтація на практику. Соціологічна школа піднімає дуже важливу, вже вищезгадану проблему співвідношення «права в книгах» і «права в житті», привертає увагу до вивчення важливих факторів, що впливають на зміст і застосування права.

Філософська теорія феноменалізму ґрунтується на дослідженні актів свідомості як наукового методу, що дає змогу досягнути наявну дійсність за допомогою смислових структур, які апіорно належать розуму. Інакше кажучи, остання стверджує про наявність структур свідомості, які існують у людини поза її досвідом та історією [9, с. 221]. Як видно з зазначеного, основні постулати феноменалізму певним чином поєднуються з вченням І. Канта про існування апіорних форм споглядання та мислення. В юриспруденції цей методологічний інструментарій був застосований у вигляді визнання апіорного належного (за І. Кантом), яке існує у свідомості індивіда, і справа законодавця чи правозастосовувача полягає лише в адекватному відображенні в нормативних приписах (акті застосування норми права) цього належного.

Незважаючи на певну умоглядність цієї теоретичної конструкції, слід відзначити, що її практична прийнятність та дієвість протягом тривалого часу доведена існуванням системи прецедентного права в англосаксонській правовій сім'ї, коли розсуд певного судді при розгляді конкретної справи ставав

у подальшому джерелом права при вирішенні всіх подібних справ. А отже, правове чуття «належного» такого судді визнавалося достатнім критерієм при конституюванні ним реального права в конкретних правовідносинах.

Герменевтичний підхід до розгляду права, як і попередній, походить від однойменного напряму філософської думки — герменевтики. Під якою слід розуміти соціально-історичні процеси з погляду тлумачення писемних джерел із теології, правознавства, медицини. Пізніше, сприйнявши ідеї феноменології, герменевтика почала розглядатися, як вчення буттєвого самовизначення індивіда шляхом інтерпретаційного тлумачення свого буття у світі. Таким чином, як і у феноменології, герменевтика розглядає суб'єкт права як носія інтерсуб'єктивності, який у процесі життєдіяльності творить право, виходячи з власного розуміння останнього. Отже, категорія «розуміння» — ключова в герменевтиці.

Межує із зазначеним напрямом праворозуміння *комунікативна теорія* права, яка відшукує належне в численних соціальних зв'язках та відносинах, причому останні повинні відповідати вимогам толерантності та взаєморозуміння, і тільки за такої умови вони набувають характеру конструктивних, а отже, предмета дійсно правової регуляції. «Право, — пише у зв'язку з цим А. Поляков, — як практична система дії ґрунтується на взаєморозумінні, без якого саме його існування неможливе» [8, с. 63]. І більше того, зобов'язуюча сила права і саме право неможливе без визнання його такими самими суб'єктом соціальної системи.

Суттєвим моментом для комунікативної теорії права виступає наявність текстів, під якими розуміють як тексти нормативно-правових актів, так і тексти взаємних прав та обов'язків, що впливають із спільного акту взаємодії суб'єктів права.

Таким чином, виходячи з наведеного, можна зробити висновок, що комунікативна теорія права — це різновид соціологічної школи права, яка визначає за правовідносинами первинне місце в системі правової регуляції. Відмінністю виступає лише наявність текстів, котрі, некоректно залучені до розгляду юридичної проблематики, оскільки стосуються суто філософського контексту як наявної соціальної реальності.

Дуже новаторською являється *антропологічна теорія* правового генезису. Дана концепція дає нам можливість повернутися до далекого минулого людства і поглянути на витоки права в людському суспільстві без пізніших ідеологічних нашарувань та міфів, які супроводжували появу такого явища, як право. Вона доводить, що право — це не тільки здобуток цивілізації, а й іноді небезпечна зброя, і це треба мати на увазі кожному громадянину, коли він вступає в будь-які правовідносини в ринкових умовах. А, тому відповідне правове виховання та правова пропаганда є нагальною необхідністю сучасної соціалізації особи з тим, щоб формувати

правосвідомість індивіда відповідно до іманентних характеристик права. Причому це треба робити починаючи з шкільної лави, маючи на меті забезпечити молоде покоління щодо ілюзій автоматичної дії права без власних зусиль з реалізації його приписів, фіксації існуючих при цьому небезпек.

Для людства завжди було мрією віднайти теоретичні моделі побудови та функціонування всесвіту, які були б незалежними від суб'єктивного чинника. Тобто йдеться про пошук об'єктивних закономірностей, законів буття, що є незалежними від свідомості та волі людей. *Теорія синергетики* є однією з них. Її сутність полягає у тому, що будь-яка система (соціологічна, біологічна, фізична тощо) схильна до самоорганізації завдяки іманентно-притаманним якостям власної системи. І більше того, зазначений рух створює сенс існування такої системи. Якщо перенести ці висновки на соціум, то можна легко помітити подібність розвитку цивілізації відповідно до цих висновків. Людство протягом своєї багатотисячолітньої історії демонструвало зразки власної самоорганізації, де потужним чинником виступало право сили. Будь яке суспільство самоорганізовувалося завдяки проявам права сили окремими індивідами, соціальними групами, пев-

ними країнами. І це є характерним як для окремої спільноти (рід, плем'я), так і для групи спільнот (держав, державних союзів).

Висновки з даного дослідження. Підсумовуючи вищевикладений матеріал доцільно відмітити, що в юридичній науці склалося кілька підходів до розуміння права. Всі вони беруть за основу різні його аспекти. Кожен з типів праворозуміння робить акцент на окремій грані права. Так в досить загальному вигляді можна говорити, що нормативістська школа розробляє особливості права в галузі державних велінь, природно-правова школа – в сфері досить абстрактних, історично мінливих загальнолюдських цінностей, таких як справедливість і розум. Соціологічна школа намагається сконцентрувати увагу не на формально встановленій законом нормі, а на тих нормах, які використовуються в реальному житті.

Найчастіше в історії розвитку концепцій праворозуміння різні школи вступали в гостру конфронтацію один з одним, але, на мій погляд, в цілому це було корисно для науки, оскільки цей факт дозволяв глибше пізнавати окремі сторони права в умовах гострої критики, що й забезпечило розвиток поняття «праворозуміння»

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берман Г. Дж. «Західна традиція права: епоха формування»: [монографія] / Берман Г. Дж. - М.: - 1998. – 321 с.
2. Графський В. Г. Інтегральна (синтезована) юриспруденція: актуальний і все ще незавершений проект / Графський В. Г. // Правознавство. - 2000. - № 3. – С. 79-80.
3. Заєць А. П. Праворозуміння // Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. - К., 2006. – 233 с.
4. Лівшиц Р.З. Теорія права: [підручник] / Лівшиц Р.З. - М.: БЕК, 1994. – 345 с.
5. Лейст О. Е. Три концепції права / Лейст О. Е. // Радянська держава і право. - 1991. - № 12. – С. 19-20.
6. Марчук В. М., Ніколаєва Л. В. Нариси з теорії права: [навчальний посібник] / Марчук В. М. - К., 2004. – 381 с.
7. Мицкевич А. В. Общее «нормативное» понятие права и его место в марксистском правопонимании / Мицкевич А. В. // Советское государство и право. - 1988. - № 6. – С. 11-12.
8. Поляков А.В. Коммуникативный подход в общей теории права / Поляков А.В. // Проблемы філософії права.- Київ-Чернівці, 2008. - Т. IV- V – С. 63.
9. Огурцов А. Феноменология / Огурцов А. // Философский энциклопедический словарь. - М., 1983. — С. 718
10. Честнов И. Л. Современные типы правопонимания: феноменология, герменевтика, антропология и синергетика права: [монографія] / Честнов И. Л. — М., 2002. — 366 с.